САХАЛЫЫ КЭЭМЭЙДЭРИНЭН САДААЧАЛАР

Н.Д. Субуруускай аатынан Болтоҥо орто оскуолата МТ «Чурапчы улууһа (оройуона)»
Кривошапкина Светлана, 10 кылаас үөрэнээччитэ. Салайааччы: математика учуутала Захарова Е.Н., саха тылын учуутала Кривошапкина С.М.

Үлэ сыала – сахалыы кээмэйдэри туһанан садаачалары толкуйдааһын. Сахалыы кээмэйдэринэн араас садаачалары суоттаан, саха мындыр толкуйун, айар дьоҕурун сайыннарыы, олоххо туһана үөрэнии.

Соруктар:

- туһаанныах литературааттан сахалыы кээмэйдэри үөрэтии;
- олоҥхоҕо туттуллубут кээмэйдэри булуу;
- садаачалары толкуйдаан түмүгүнэн брошюра таһаарыы;
- орто сүһүөх үөрэнээччилэригэр «Сахалыы кээмэйдэринэн садаачалар» диэн оонньуу көрүҥүнэн дьарык ыытыы, ыйытык оҥоруу.

Үлэ тоҕоостооҕо (актуальноһа) - матымаатыка олоххо уонна наукаҕа төһүү өй күүһэ буолар, киһи аймах культууратын быстыспат сорҕото. Ханнык баҕарар билим уонна культуура төрүттэрин аан дойду дьоно барыта төрөөбүт төрүт тылынан үөрэтэн ылынар. Онон сибээстээн биһиги матымаатыкабыт суотун төрөөбүт Сахабыт тылын кээмэйдэринэн садаача толкуйдаан үөрэтэн көрдүбүт.

Үлэ практическай суолтата - үөрэнээччилэр сахалыы кээмэйи билэллэр, олохторугар тутталлар, учууталлар толкуйдаммыт садаачалары уруокка туһаналлар.

Саха кээмэйдэрэ

«Тутум» - сутурук үрдүгэр тэҥ уста кээмэйэ (түөрт тарбах кэтитэ) 12 см

«Сүөм» - улахан тарбах төбөтүттэн токурутуллубут ыйар тарбахха диэри уста кээмэйэ. Сүөм икки араастаах:

«Уһуктаах сүөм» - сөмүйэлээх эрбэҕи төһө кыалларынан атыччы туттубут кэннэ эрбэх төбөтүттэн сөмүйэ төбөтүгэр диэри, 16-17 см кэрингэ.

«Мунур сүөм» - эрбэҕи көнөтүк, оттон сөмүйэни ортоку сүһүөҕүнэн токутан баран атыччы тутуллар, 13 см кэрингэ.

«Былас» - быластыы тутуллубут илиилэр тарбахтарын төбөлөрүн икки ардыларынааҕы ыраахха тэҥ уста кээмэйэ (быһа холоон 150-180 см).

«Туос анаара» (былас анаара) – туора уммут илии уһугуттан туос ортотугар диэри, 82-84 см.

«Атыл» (хаамыы) – билиҥнинэн 1 метргэ тэҥнэһэр.

«Саһаан» - устата 2 м., үрдүгэ 1 м.

«Көс» - билиҥнинэн 10 км-га чугасаһар ыраах

«Ох тэбиитэ сир» -ытан кэбиспит ох баран түһэр сирэ. Ортотунан икки сүүчэкэ хаамыы буолар, 200 м.

«Күннүк сир» - айанныт күн устата барар ырааҕа (быһа холоон сарсыарда 7 чаастан киэһэ 6-7 чааска диэри).

«Арсыын» - туора үммүт илии тарбаҕын төбөтүттэн санныга диэри, 71 см тэҥнэһэр.

«Бөрсүөк» - орто тарбаҕы токуччу тутуннахха, икки сүһүөх икки ардынааҕы кээмэй, 4,4 см.

«Чабычах арыы» - быһа холоон 8 кг арыы;

«Ыаҕыйа үүт» - биэдэрэ үүт. 10 кг

«Күннүк» - быһа холоон сарсыарда 7 чаастан киэһэ 6-7 чааска диэри (12 чаас)

Садаачалар

Олохтон ылыллыбыт садаача

Ыал биир сылга икки дьааһык арыыны сиир. Биир дьааһыкка икки чабычах уонна чабычах анаара (чабычах ½) арыы киирэр.

Ыал сылга хас киилэ арыыны сиирий?

1 чабычах арыы - 8 кг
8 * ½ = 4 (кг) - чабычах анаара арыы
8 * 2 = 16 (кг) - 2 чабычах арыы
16 + 4 = 20 (кг) - биир дьааһык арыы
20*2=40 (кг) - икки дьааһык арыы

Эппиэтэ: 40 кг арыыны сылга сиир

Олоҥхоттон толкуйдаммыт садаача

Дьулуруйар Ньургун Боотур
Киэнэ биллибэт, кэрдиитэ көстүбэт
Кэтит сир буолан сириздийбит эбит;
Устата отут көстөөх,
Туората уон көстөөх,
Ортотугар туох да ото-маһа суох
Чыыстай дойду эбит.

Константин Григорьевич Оросин «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олоҥхотугар ойууламмыт сир – дойду иэнин быһаар: устата отут көстөөх, туората уон көстөөх.

Суота:
1 көс - 10 км тэҥ.
30*10=300 (км) - устата,
10*10=100 (км) - туората,
S=a*h
300*100=30000 (кв.км) - сир-дойду иэнэ.

Эппиэтэ: 30000 кв.км.

Сүрүн оскуоланы түмүктүүр эксээмэн кинигэтиттэн ылыллан толкуйдаммыт садаача

Ромб иэнэ туос анаарыгар тэҥ, онтон өрүттэрин суммата түөрт тутум. Ромб үрдүгүн бул.

Суота :
Туос анаара – 84 см
Тутум – 12 см
Түөрт тутум : 4* 12 = 48 (см)-ромб периметрэ
48: 4= 12 (см) - ромб өдүөй.
S= a*h – ромб иэнэ, h – ромб үрдүгэ
h= s/a , 84=12*h, h= 84:12, h= 7 (см)

Эппиэтэ: 7 см

Сахалыы оонньуу түһүлгэтин түгэннэриттэн

Этиллиилэри суоттаан сахалыы кээмэйдэр ааттарын таһаардылар

К	$11^2 - 4^3$	И	1 – 0,999	Л	1 : 80
Ө	7/8 +4/8	Б	88,252 – 4,69	Э	12,6 * 7,8
С	1⅔ + 2⅔	М	0,075 * 24	А	3788,2 * 0,001
Ү	8⅖ - ⅗	О	6,387 * 100	Н	17,01 : 6,3
Ы	3,7 + 2,651	Х	19,2 : 8	Р	7,54 : 0,1
Т	3,7 - 2,651	Ч	4,295+7,35	Һ	9,58*0,45

Ыйытык түмүгэ

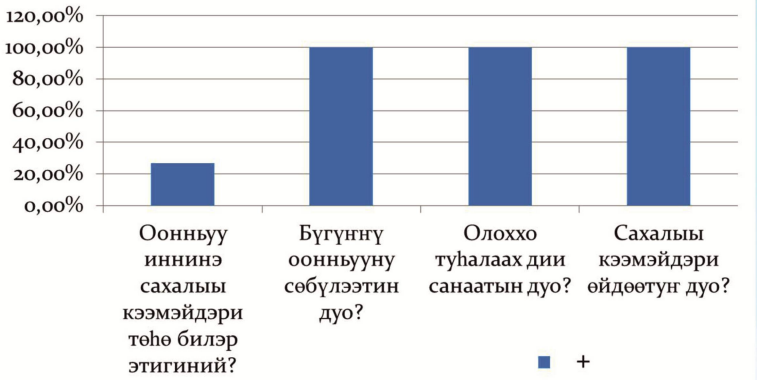

Сахалыы кээмэйдэр ааттара

с	ү	ө	м
$4^1/_5$	$7^4/_5$	$1^3/_8$	1,8

б	ы	л	а	с
83,562	6,351	0,0125	3,7882	4⅕

а	т	ы	л
3,7882	1,049	6,351	0,0125

к	ү	н	н	ү	к
57	$7^6/_8$	2,7	2,7	$7^6/_8$	57

к	ө	с
57	1⅛	4⅕

а	р	с	ы	ы	н
3,7882	$1^7/_8$	4⅕	6,351	6,351	2,7

б	ө	р	с	ү	ө	к
83,562	1⅛	1⅛	4⅕	7⅕	1⅛	57

о	х
638,7	2,4

т	э	б	и	и	т	э
1,049	98,28	83,562	0,001	0,001	1,049	98,28

с	а	һ	а	а	н
$4^1/_5$	3,7882	4,311	3,7882	3,7882	2,7

ч	а	б	ы	ч	а	х
11,645	3,7882	83,562	6,351	11,645	3,7882	2,4

а	р	ы	ы
3,7882	75,4	6,351	6,351

ТҮМҮК

Математика - олоххо уонна наукаҕа төһүү буолар өй күүһэ, киһи аймах культууратын быстыспат сорҕото. Ханнык баҕарар наука (билим) уонна культуура төрүттэрин аан дойду дьоно барыта төрөөбүт тылынан үөрэтэн ылынар.

- Биһиги сахалар буоларбыт быһыытынан бэйэбит норуоппут кээмэйдэрин билиэхтээхпит уонна тус олохпутугар туһаныахтаахпыт.
- Маннык сахалыы кээмэйдэри туһанан садаачалары толкуйдаатыбыт уонна суоттаттыбыт. Саха мындыр толкуйун, айар дьоҕурун сайыннарыыга уонна олоххо туһанарга үөрэннибит.
- Туһаанныах литературааттан сүүрбэ саха кээмэйин буллубут, онтон уон үс кээмэйи туһанан уопсайа сүүрбэ биэс садаачаны толкуйдаатыбыт.
- Икки олоҥхоттон уопсайа алта саха кээмэйин булан, олоҥхоҕо олоҕурар аҕыс садаачаны толкуйдаатыбыт.
- Биир орто сүһүөх үөрэнээччилэригэр «Сахалыы кээмэйдэринэн садаачалар» диэн оонньуу көрүҥүнэн дьарык ыыттыбыт.

Туһаныллыбыт литэрэтиирэ:

1. Задача хомуурунньуга. 5-6 кылаас. / В.С.Малышев ойуута. -1-ны тахс. – Дьокуускай : «Бичик» нац. Кинигэ кыһата, 1995.
2. Саха мындыр суота / А.И. Петрова уо.д.а.; науч.ред. А.И. Петрова; тылбаасчыт М.Ф. Максимова. – Дьокуускай: Бичик, 2012.
3. История и культура народов Севера и Дальнего Востока, - М., 1967.
4. Математика. Основной государственный экзамен. Готовимся к итоговой аттестации: [учебное пособие] / А.В.Семенов, А.С Трепалин, И.В. Ященко, И.Р.Высоцкий, Л.А.Титова; под ред. И.В. Ященко. – Москва: Издательство «Интеллект - Центр», 2022.-288с.
5. Төрөөбүт литература: уопсай үөрэхтээһин тэрилтэлэригэр үөрэхтээһин тэрилтэлэригэр үөрэх кинигэтэ : 7 кылаас : икки чаастаах / У.М. Флегонтова, С.Г. Олесова, С.К. Колодезников. – 3-с таһаарыы, уларыйыылаах. – Дьокуускай : Бичик, 2019.
6. Саха литературата : 9 кылааска үөрэнэр учебник-хрестоматия / В.Р. Шишигина, М.Е. Максимова. – 5-с тахсыыта. – Дьокуускай Өбичик, 2010. – 408 с.
7. Төрөөбүт литература: уопсай үөрэхтээһин тэрилтэлэригэр үөрэх кинигэтэ :9 кылаас : икки чаастаах / Е.М. Поликарпова, Н.Г. Никитина, Н.И. Филиппова, В.Р. Шишигина . – Дьокуускай : Бичик, 2016.
8. Саха литературата : 10 кылаас : уопсай үөрэхтээһин тэрилтэлэригэр үөрэнэр кинигэ : икки чаастаах / М.Т. Гоголева, Л.Ф.Молукова, Е.М. Поликарпова, У.М. Флегонтова. – 3-с таһаарыы. – Дьокуускай Өбичик, 2020.